

KJAK

Førisk kórbók við endurskoðaðari stavseting

Málsøguligt yvirlit

Ólavur Hátún

Fyri at lýsa mína áskoðan á okkara stavstingarlugu viðurskiftir og grundgeva fyri, hví kórbók, sum eg havi tikið stig til, er komin út við aðrari enn teirri alment viðurkendu stavseting, man tað vera skilagott at leggja fyri við einari málsøguligari lýsing.

Sum kunnugt vóru tað í 15. øld greið tekin um, at mál føroyinga var við at koma fyri seg sum egin, sjálvstøðug grein á norrøna málbulinum. Men við trúbotini um 1540 vann móðurmálið ikki frama í okkara kirkju, so sum tað gjørdi í øllum øðrum lutherskum londum, burtursæð frá eisini Norra. Danskt mál gjørdist einaráðandi í øllum skrivligum viðurskiftum, og tí finnst mestsum onki á pappíri, sum lýsir málmenning okkara tær tá komandi øldirnar fram til, at Jens Christian Svabo í 1780-árunum sum tann fyrsti tók stig til at fáa skapt eina føriska stavseting.

Men í munnligum samskifti hevði okkara móðurmál so við og við vunnið sær sítt egna skap, og sanniliga var tað ikki nakað fá-tæksligt málsligt jørðildi, sum í okkara drúgvu miðaldartíð hevði skapt ríka mentan – kvæðir, skjaldur, sagnir, orðtøk o.a.m. -, borin og fjølgað á mannamunni ætt eftir ætt. Tað var m.a. hetta mentanarlaga arvagóðs, sum Svabo legði sær eina við at fáa fest á blað so ljóðrætt sum gjørligt.

Aðrir tóku, sum frá leið, undir og lögdu sítt til, og komið fram móti miðjari 19. øld var tað serliga tann ungi V. U. Hammershaimb, sum - stuðlaður av vinmanni sínum Svend Grundtvig - við sínum innsavningarvirksemi og sínari kunning uttanlands gjørdi umheimin varan við tað mentanarlaga ríkidømi, sum livdi og nórdist í okkara litla oyggjasamfelag.

Stavsetingarliga bygdi Hammershaimb tá enn á Svabo, og sambært Chr. Matras helt hann so seint sum í 1845, at komið var á mál við føriskum stavingarlag. Sum dømi nú hesi brot úr søgnum frá hansara hond um tað mundið:

Sjódræjil hævur folkaskäpils, stendur á skjêrun ettir sólasêting og bijur útirörabátanar löva sár við; fiskar väl, men vegrast burtur tåi sól rùvar y hävi, tekur til at minka jú majri lyjur ymóti dèji; ty sijist:”minkar sum sjódræjil”.

Dvørgar eru lájir og tjúkkjir, skjeggjalejsir, genga y gùlun

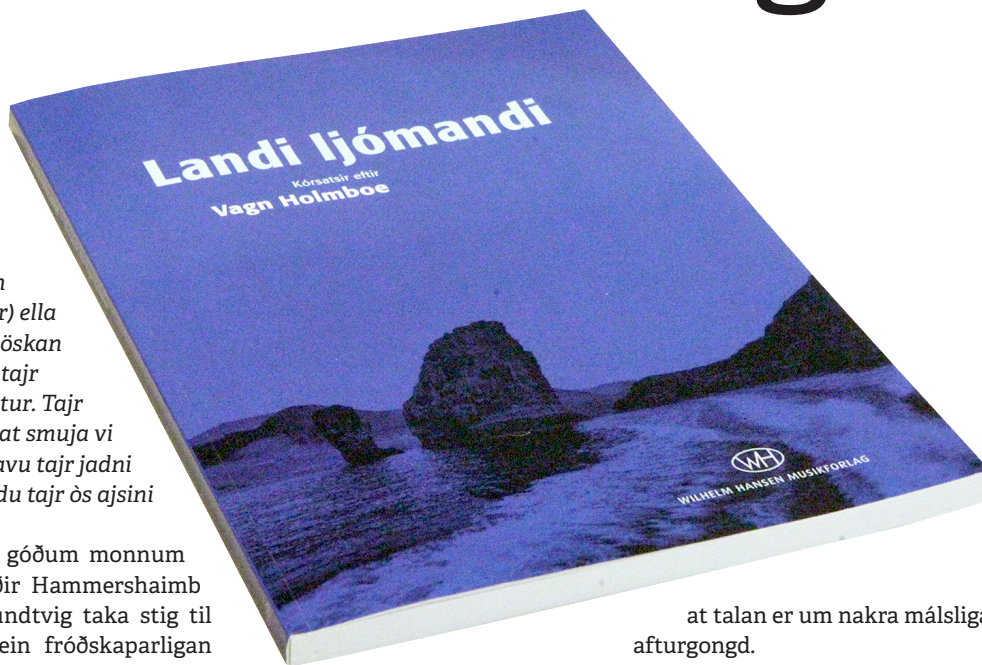
klävon, gudlbesslin, reija higvu; tajr bigva y stórun stajnun (dvörgastajnar) ella undir tajmun, öskan sast ofta, sum tajr häva sópa burtur. Tajr lardu fist folk at smuja við eldi, ävur bükavu tajr jadni kalt, sujan lardu tajr ös ajsini at hëra tä.

Saman við góðum monnum vildu teir báðir Hammershaimb og Svend Grundtvig taka stig til at fáa í lag ein fróðskaparligan felagsskap til bæði við tekstum og við nótum at savna og varðveita sum mest av hesum fjølbroytta føriska mentanararvi, og saman við kendum mentamonnum sum Frederik Barfod, A. P. Berggren, Fr. Hammerik, Fr. Helweg og Jón Sigurðsson sendu teir út innbjóðing, dagfest 9. apríl 1845, til ein stovnandi aðalfund.

Men tá blandaði danski professarin í fornmalinum N.M. Petersen seg uppí við sum svar upp á innbjóðingina í drúgvri grein í “Fædrelandet” at niðurgera ætlanina við teirri grundgeving, at tað, sum hann metti sum misfostur av einari stavseting, ið feringar høvdu funnið fram til, var ikki høvligt amboð til endamálið at skriftfesta okkara munliga siðarv, heldur ráddi hann staðiliga til, at leitast skuldi tey fimm-sekshundrað árin aftur í tíðina til tann “ædelige og oprindelige” skrivliga málbúnan frá sagatíðini, og legði aftrat, at okkara rættskriving átti at gerast meira íslendisk, verða “islandificeret”, sum hann tók til.

Teir ungu menninir Hammershaimb og Sv. Grundtvig vóru vónsviknir og “rustede sig til anfald imod giganten”, sum Matras tekur til í grein um hesi viðurskiftir; men tað tordu teir kortini ikki rættiliga, og tann glæsiliga ætlan, sum kundi havt so ómetaligan týðning fyri okkara mentanarlaga tjóðararv, datt tí bara niðurfyri aftur.

Svend Grundtvig gjørdi tó eina roynd við nágreiniligum verjuskrivi fyri teirri ljóðfrøðiligu stavsetingini. Tað handritið finst á Dansk Folkemindesamling, men gjørdist ikki liðugt og kom tí ongantíð alment fram. Hinvegin kom svar til greinina hjá danska professaranum úr Føroyum - frá fyrrverandi Suðuroya-presti J. H. Schrøter, har hann vardi ljóðfrøðiliga stavingarháttin sum tann við meira skili í.

Men eitt, sum helst gjørdi nógv til, at tað bleiv tann upprunafrøðiligi hugsunarhátturin, sum fekk yvirtakið í hesari telving um okkara rættskriving, var drúgv grein frá tí kenda norska søgu- og málfrøðinginum P. A. Munch, har hann tók undir við áskoðanini hjá N. M. Petersen.

Í Noregi var stóðan um tað tíðarbilið júst tann, at menn keglaðust um sama evnið: atlit til talaða málið ella uppbygging av einum skriftmáli, sum í mest møguligan mun skuldi grundast á tað fornnorrøna, sum P. A. Munch var heitur talsmaður fyri. Men Munch virdi lítið um bygdamálina og segðist heldur ikki at vera nakar fólksins maður. Um hann sum fyrilesara á universitetinum segði ein av studentunum, at hann, “... kom frem med mangt et gullkorn – for specialisten og fagmannen. Men for det almindelige forelesningspublikum passet det ikke”.

Hetta var romantiska tíðin hjá skandinavismuni, og evsti dreymur hjá monnum sum P. A. Munch og M.N. Petersen segðist vera eitt felags skiftmál við fornnorrønum sniði fyri øll Norðurlond.

Tankin mátti metast sum utopiskur – tó ikki so nógv meira hjá skandinavum enn hjá okkum oyggjabúgvum í Atlantshavi, tí norðurlendsku tungumálina vóru enn í 13. øld rættiliga átøk hvørjum øðrum, sum fylgjandi litla miðaldardømi úr Svøríki vísir:

Fyrsti laghmaþer var Lumbär, oc af hanum äru Lums lagh kalläð, fore þy han sighs hawä huxät oc gört en mykin lot af laghum warum ... Han var heðen. (“Fyrsti lögmaður var Lummur, og eftir honum er Lums lóg kallað, av tí at hann sigst hava hugsað og gjørt miklan lut av okkara lógum ... Hann var heiðin”). Her er jú mangt, sum víkir frá nútíðarsvenskum, og soleiðis hava øll mál broytt seg so við og við, uttan

at talan er um nakra málsliga afturgongd.

Hvat P. A. Munch við betri undirtøku kundi havt fingið lagað norska rættskriving til, tá har enn onki alment norskt skriftmál var, er ilt at meta; men at fingið danir og sviar til soleiðis at lagt málkósina øldir aftur í farna tíð var sjálvandi óhugsandi. Øðrvísi við fámentu føringum. Her, sum tað tá enn mestsum ongin skrivlig siðvenja var, bar tað til at fáa grundfest tann málsliga hugburð, sum enn tykist rættiliga ráðandi hjá okkum, at tað forna altíð er virðiligari og betri enn tað samtíðarlaga.

Eftir umtalaða ágang frá viðurkendu donsku og norsku serfrøðingunum viknaðu nú

Hammershaimb og Sv. Grundtvig so við og við í sínari sannføring, lótu sær lynda og sannføra og funnu seg til rættis í hesum fornnorðurlenska umhvørvi í Keypmannahavn.

Tað bar tá so á, at tað í 1846 kom eitt handrit til “Oldskriftselskabet” við føriskum sonevndum gandaorðingum (“trylleformularer”), sum Pløyen amtmaður hevði fingið frá einum skúlalærara Ole Jespersen í Suðri.

Ritið hevði somu stavseting sum tá útgivnu sagnir Hammershaimbs, og nú vóru tí góð ráð dýr til nakra prentútgávu, tí illa bar til annað enn rættskrivingarlaga at rætta seg eftir tí mæta N.M. Petersen. Tó tað at íslenska førisku orðingarnar, so sum professarin mælti til, var teimum so lagamanni, tí savnskrivari felagsins var ongin minni enn tann seinni so gitni íslenski tjóðskaparvekkjarin Jón Sigurðsson, seinni vanliga nevndur Jón forseti. Hansara prentaða smárit “Færøiske trylleformularer” islandificeret af Jón Sigurðsson” kom mær tilvildarlaga upp í hendur, tá eg leitaði eftir onkrum øðrum á Dansk Folkemindesamling. Almikið havi eg iðrað meg eftir, at eg ikki tá tók kopi, tí seinni fann eg ikki fram til tað aftur.

Men á goymslu hjá Føroyamálsdeildini á Fróðskaparsetri Føroya eru brot úr hesum handriti, sum prógva, at tilgongdin, sum førði okkum ortografiskt burtur frá tí ljóðfrøðiliga stavingarlagnum, sum annars er tað natúrliga í øllum europeiskum málum - burtursæð frá enskum og fronskum – og út í teir rættskrivingarlugu trupulleikarnar, sum altsíðan hava verið darvandi í føriskari skrivning, kom í lag eftir tilráðing frá danska professaranum N.M. Petersen, har tað varð íslendingurin Jón Sigurðsson, sum førði pennin. Tó nevnið Petersen í brævi til skrivaran í hesum “Kgl. Nordisk Oldskriftselskab” C. C. Rafn, sum hevði við útgávur at gera, at hóast teir nú høvdu fingið framt hesa “islandificering”, so mátti “vistnok en indfødt Færing bestemme, hvorledes hans sprog bedst skal skrives”.

Chr. Matras skrivur um hesi viðurskiftir, at “..Sagen blev nu lagt i V.U. Hammershaimbs hånd. Den unge teologiske student fik nu af Rafn stillet den opgave: på grundlag af Jón Sigurðssons “islandificerede” tekst, N.M. Petersens bemærkninger til denne samt Pløyens “svaboske” manuskript at finde frem til en ortografi, der kunne godkendes af den færøske sagkundskab. Det var således en bunden opgave, der blev stillet Hammershaimb, og i det store og hele blev det Jón Sigurðssons forslag, der blev fulgt”. Framhaldandi skrivur Matras: “Annaler for nordisk Oldkyndighed” for året 1846 bragte således den første prøve på den rettskrivning, vi nu kalder den hammershaimbske.”

Hjá Hammershaimb ráddi tað tó minni um hesa ella hasa staving, men um at fáa savnað, varðveitt og útgivið sum mest. Ikki man tað vera ov mikið sagt, at hann ongantíð av sær sjálvum hevur havt í huga at gera um upp á tað skrivningarlag, sum hann eyðsýniliga var væl nøgdur við.

Men navnið V.U. Hammershaimb verður standandi sum lýsandi varði í okkara mentanarsøgu fyri alt tað bókmentaliga, sum hann tók stig til og fekk lagt úr hondum, og fyri tað, sum hann í sínari embætistíð og við sínari persónsmensku setti dám á her á landi.

Eftirtíðin hevur tí eisini av røttum veitt minninum um hendan merkismann heiðurliga viðurkenning og takklæti. Men at hann skal hava lagt stóði til okkara rættskriving er sambært omanfyrirstandandi ikki røtt lýsing.